

Ommetje door het Bossche Broek – 's-Hertogenbosch – 4 of 5,5 km

© IVN 's-Hertogenbosch

Update maart 2021 - Sjan Janssen, Alice Olde Klieverik

Het natuurreserveaat Bossche Broek is een oud moerasgebied in de benedenloop van de Dommel, met gras- en hooilanden, wateren en rietkragen. Het ligt aan de zuidwestkant van 's-Hertogenbosch, direct tegen de vestingmuren van de historische binnenstad. Staatsbosbeheer is eigenaar en beheerder van het gebied. Buiten de geasfalteerde fietspaden zijn de wandelpaden overwegend onverhard; vooral bij nat weer kunnen dijken en paden modderig zijn.

Lengte wandelroute: 5,5 km 📍 (zie **rode lijn** op routekaartje). Bij inkorting: **4 km** 📍 (zie **groene lijn**).

Start: St. Janskathedraal, Parade, 's-Hertogenbosch.

U kunt eventueel ook starten vanaf parkeergarage St.-Jan, Hekellaan 📍 (zie **blauwe lijn**).

📍 Start vanaf St. Janskathedraal, Parade

1. U staat met uw rug naar de hoofdingang van de St. Janskathedraal (onder de toren) en loopt naar links. Met het plein (Parade) aan uw linkerhand en de horecaterrassen aan uw rechterhand wandelt u rechtdoor en dan de Peperstraat helemaal uit. Aan het einde linksaf, Oude Dieze. Volg deze straat met de bocht mee naar rechts en steek bij de kruising met verkeerslichten de Zuidwal over. Na ca. 30 m rechtsaf bij de ingang van het Bossche Broek (Sterrebosweg).

Rechts in de bocht voor het kruispunt ligt de Grootte Hekel (waterpoort en keersluis). In de Middeleeuwen kwam hier via drie waterinlaten de hoofdstroom van de Dommel de stad binnen. De openingen konden worden afgesloten met drijvende houten balken voorzien van ijzeren staven met scherpe punten. Daardoor leken ze op een vlashekel.

Als u naar beneden kijkt ziet u typische muurplanten zoals muurleeuwenbek (lila), gele helmblom en klein glaskruid (kluwens van kleine wit/roze/groene bloempjes). Bloeitijden tussen april en oktober.

Lees verder bij punt 2 hieronder.

📍 Bij start vanaf parkeergarage St.-Jan:

Ga vanaf uw parkeerplek in de garage naar voetgangersuitgang 'Centrum'. Wandel via de loopbrug over het water en door de opening in de stadsmuur. Sla direct linksaf en loop langs de gerestaureerde stadsmuur omhoog naar het kruispunt met verkeerslichten. Steek rechtdoor de Pettelaarseweg over. Ga dan linksaf en na ca. 30 m rechtsaf bij de ingang van het Bossche Broek (Sterrebosweg).

Volg nu de routebeschrijving vanaf punt 2 hieronder.

2. Neem rechts van het geasfalteerde fietspad het smalle onverharde pad de dijk op. U wandelt nu langs de singelgracht, een aftakking van de Dommel. Blijf de dijk volgen tot halverwege het vijfhoekige, uitspringende gedeelte aan de vestingmuur (Bastion Oranje).

Lopend over deze dijk ziet u rechts van u de oude vestingmuren. 's-Hertogenbosch is een van de weinige steden in ons land waar je nog veel oude en gerestaureerde vestingmuren aantreft. Aan de waterkant bij deze muren liggen de 'voorlanden': een drassige strook grond met oeverplanten als harig wilgenroosje, lisdodde en riet. Naast bescherming van muur en stad bieden deze voorlanden o.a. ook beschutte plekken voor broedende vogels. Op de muur zelf groeien verschillende soorten korstmossen, mossen en vaatplanten die daar ook na de restauratie van de vestingwerken nog kunnen groeien, omdat bewust geschikte kalkmortels en voegtechnieken zijn gebruikt. De grote gele en grijze plekken die u ziet zijn korstmossen met aansprekende namen als dooiermos en kauwgommos. Korstmossen zijn geen mossen, ze behoren tot een aparte groep organismen, ontstaan uit een samenlevingsverband (symbiose) tussen een schimmel en een alg. Tijdens een inventarisatie door IVN 's-Hertogenbosch zijn op deze oude stadsmuren zeer zeldzame soorten waargenomen.

3. Zo'n 50 m voordat de dijk naar rechts om het bastion heen buigt, gaat u naar links de dijk af, door een grasland. Dit pad komt uit op een half verhard breder pad. Hier slaat u rechtsaf en wandelt zo'n 300 m door tot aan het eerste pad naar links.

U bent nu echt het Broek in gegaan. 'Broek' betekent dat het een laag gelegen gebied is dat erg nat blijft. De stad 's-Hertogenbosch is oorspronkelijk gebouwd op een 'donk', een hoger gelegen en droger gebied. Het Bossche broek is van oudsher een overloop- of inundatiegebied. Het werd onder water gezet als de Maas en/of de Dommel een te hoge waterstand hadden. Vrijwel ieder jaar traden er wel overstromingen op. Met de aanleg van het Drongelens afwateringskanaal (begin 20^e eeuw) en de bekading van de Dommel rond 1960 nam de overloopfrequentie sterk af. In 1995 echter stond het hele Bossche Broek (inclusief een deel van de A2) onder water als gevolg van een dijkdoorbraak van de Dommel. Nadien zijn de dijken rondom het Bossche Broek verhoogd en versterkt en is er een 'inlaatwerk' aangelegd. Hierdoor kan men het water gecontroleerd en op een vooraf bepaald tijdstip het gebied laten instromen. Wateroverlast voor de stad kan zo worden voorkomen.

4. Sla linksaf en volg dit brede onverharde pad zo'n 500 m tot aan de bocht naar links.

Ongeveer halverwege dit pad staat aan de linkerkant een metalen paaltje met het raadselachtige opschrift "Verboden Kring". Deze verboden kringen waren in vroegere tijden gebieden die open moesten blijven als vrij schootsveld vanaf de bastions.

Rechts van u ligt een dode arm van de Dommel, in de zomer grotendeels verborgen tussen hoge rietkragen. In de bocht bij het hek staat recht voor u een bord 'kwetsbaar gebied, geen toegang'. Dit gebied is dus niet vrij toegankelijk voor publiek. Rechts staat een zitbank; de dode arm van de Dommel buigt daarachter naar rechts.

5. Voor het hek gaat u met de bocht mee naar links. Wandel rechtdoor tot aan het eerste pad naar rechts.

Kijk eens om u heen. Het zal u opvallen dat de vegetatie laag is. De weinige bomen die er staan zijn ook laag. Dit is kenmerkend voor natte gebieden. Afhankelijk van het jaargetijde is een keur aan bloeiende planten te ontdekken, zoals kattenstaart, grote pimpernel, blauwe knoop, dotterbloem, echte koekoeksbloem, poelruit, kale jonker en grote ratelaar. Grasachtige planten en russen zijn er ook volop, in tientallen verschillende soorten. Let eens op de verschillende kleurvlakken in het weiland. Mede door het verschil in beheer en milieu ontstaan er verschillende kleuren op de percelen. Bijzonder zijn ook de verschillende geuren van kruiden en grassen. Vroeger werd gedroogd reukgras ook wel verwerkt in kruidenkussens.

☺ Let op: Wanneer u de route wilt inkorten (zie groene lijn op het kaartje), slaat u de nummers 6, 7 en 8 van de routebeschrijving over.

U slaat dan niet rechtsaf, maar wandelt rechtdoor tot het eind. Bij het geasfalteerde fietspad gaat u linksaf het onverharde wandelpad op (graspad parallel aan fietspad). Even verderop gaat u linksaf het roosterpad op dat dwars door een nat gebied loopt. Aan de horizon recht voor u ligt de St. Jan.

Lees verder vanaf nr. 9 van de routebeschrijving.

6. Sla rechtsaf. Verderop staan drie houten zitbanken. U wandelt rechtdoor, duikt het loofbomenbosje in en volgt het pad tot aan het paadje naar links (dit is ruim voorbij de helft van het beschuttende bosje).

Bij de bankjes heeft u uitzicht op een ondiepe waterplas waar verschillende soorten vogels, zoals de Kievit en in het vroege voorjaar de grutto graag rondscharrelen. Ook de watersnip komt in dit gebied voor. In de lente kunt u de balts van de graspieper bewonderen die al tsjilpend opstijgt en als een parachute weer naar beneden fladdert. In de zomer jagen de gierzwaluwen in de lucht. En misschien ziet u vanaf hier in de verte richting de flats van Vught wel een groepje reeën grazen.

Het zandpad waarop u nu loopt is een restant van een meer dan tweeduizend jaar oud pad dat al werd gebruikt door de Kelten en Romeinen.

Let in het bosje op de diepe kuilen, die door konijnen zijn gegraven. In de herfst zijn op deze beschutte plek verschillende soorten paddenstoelen te vinden, waaronder de bekende vliegenzwam (rood met witte stippen).

7. Neem het paadje linksaf. Steek het geasfalteerde fietspad over en volg het onverharde pad rechtdoor, voor het bankje langs. Na enkele bochten gaat u aan het eind door een draaihekje en over een houten brug.

Langs het pad en in de wei staat veel pitrus, een groene grasachtige plant in grote pollen met een toefje bruine bloempjes iets onder de top (bloeitijd juni-augustus). Als je een stukje groen van de stugge stengel afhaalt, vind je het witte merg dat vroeger gebruikt werd als lont (pit) voor olielampjes. Er staan hier ook veel elzen, waar in de winter graag vogels op af komen om de zaadjes uit de zwarte elzenproppen te halen.

8. Sla op het geasfalteerde fietspad linksaf. Volg dit pad een eind langs het water (Pettelaarse Vaartgraaf). Op de splitsing slaat u linksaf (ook een geasfalteerd fietspad). Een eindje verderop gaat u rechtsaf het roosterpad op dat dwars door een nat gebied loopt. Aan de horizon recht voor u ligt de St. Jan.

De Pettelaarse Vaartgraaf, gelegen in een oude watergang van de Dommel, verbindt de Zuiderplas/Pettelaarse Plas met de stadsgracht. Hier is vaak de fuut te vinden, die zwemmend en duikend zijn voedsel onder water zoekt. En in de zomer de visdief, een sternsoort die sierlijk over het water vliegt en plots vanaf een meter of vijf het water in plonst op zoek naar kleine visjes.

In de sloten van het Bossche Broek is vaak kwel waar te nemen. Het ziet er uit als roestig bruin water waar een laagje olie op drijft. Dit is echter geen olie, maar ijzeroxide dat ontstaat doordat ijzer uit ondergronds water, wanneer het aan de oppervlakte komt, reageert met zuurstof uit de lucht. Kwel is heel zuiver grondwater dat zuurstof- en voedselarm is en vaak kalk- en ijzerhoudend. Dit biedt een goede basis voor verschillende bijzondere plantensoorten. Als 'kwel-indicatoren' worden o.a. holpijp, dotterbloem en waterviolier gezien.

9. Via een houten brug gaat u een sloot over. Steek het half verharde grindpad over en ga rechtdoor verder op het onverharde pad langs een grasland. Na weer een houten brug over een sloot gaat u schuin rechtsaf. Volg het graspaadje naar rechts tot aan het geasfalteerde fietspad. Sla hier linksaf. U bent weer bij de ingang van het Bossche Broek. Ga linksaf en na 20 m naar rechts. Steek bij de verkeerslichten voor fietsers en voetgangers de Pettelaarseweg over.

☺ **Terug naar parkeergarage St.-Jan:** *Negeer de nummers. 10 en 11 van de routebeschrijving. Na de oversteek gaat u direct op de stoep rechtsaf en bij de eerste weg linksaf (Limietlaan). Zie blauwe lijn op routekaartje. Uw ommetje door het Bossche Broek eindigt bij Andert de Neanderthaler. Dit beeld is een speelse verwijzing naar de resten van een Neanderthalerkamp, die in 2013 werden gevonden bij de bouw van de parkeergarage.*

10. Loop rechtdoor naar beneden langs de gerestaureerde vestingmuur. Vervolgens gaat u linksaf, onder de weg door. Volg het pad recht door de Casinotuin en via het bruggetje over de Binnendieze de Cavaleriestraat in.

De Casinotuin dankt haar naam aan de voormalige omsloten tuin van sociëteit Casino, toen (2^e helft 19^e eeuw) alleen toegankelijk voor leden van de vereniging. Na de bouw van het Casinotheater aan de Parade in 1935 werd de tuin een openbaar stadspark. Er staan mooie bomen, o.a. een 150-jarige bruine beuk, een treurbeuk, paardenkastanje en boomhazelaar.

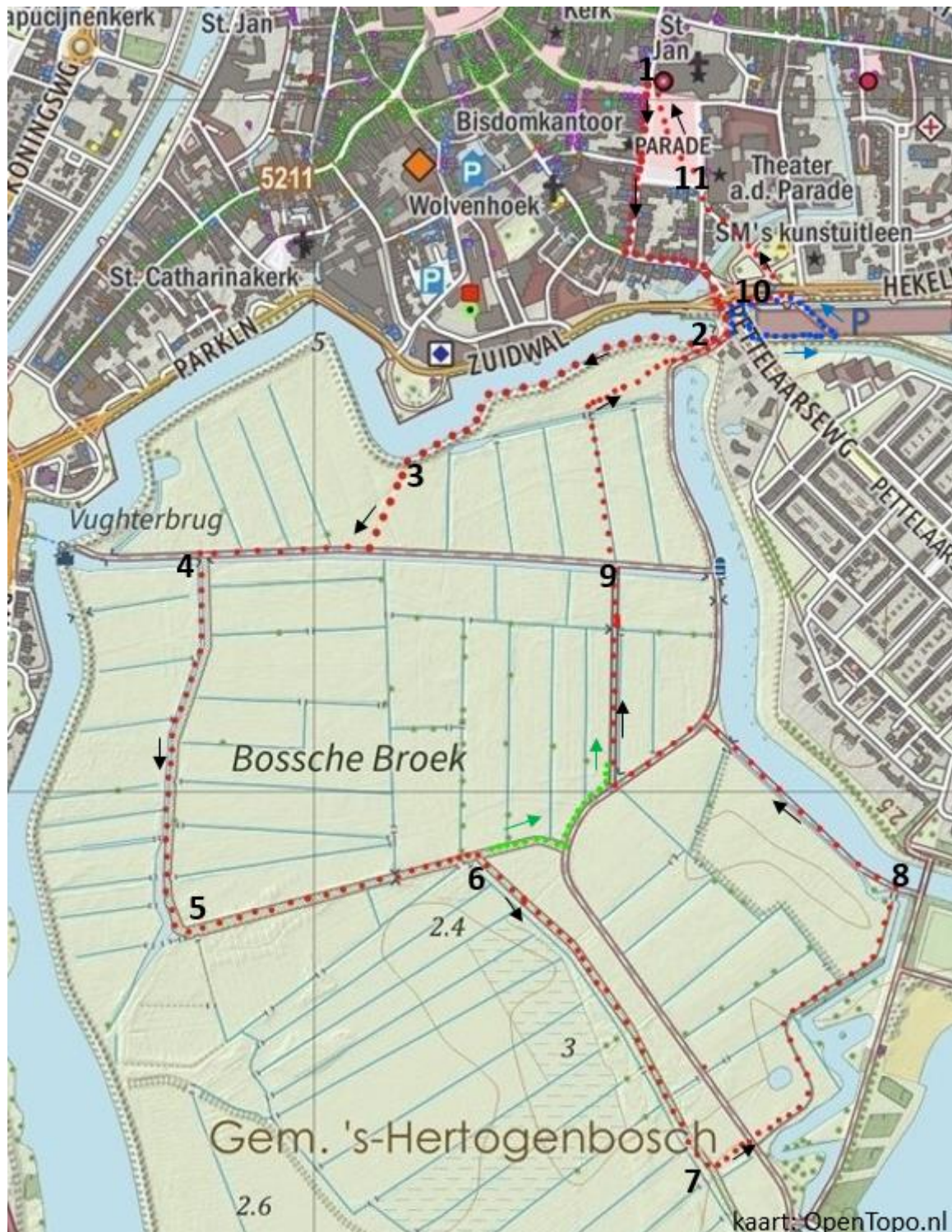
Waar de Dommel via de Groote Hekel de stad binnenkwam verspreidde het water zich over verschillende takken door de binnenstad. Deze riviertakjes kregen de verzamelnaam Binnendieze.

11. Aan het einde van de Cavaleriestraat gaat u rechtsaf (Triniteitstraat). Dan steekt u de Parade schuin naar links over. U bent weer terug bij de St. Jan, het eindpunt van uw ommetje door het Bossche Broek.

Tip 1: Het boek "De groene vestingmuren van 's-Hertogenbosch, korstmossen onder de loep", van Jan Maasen en Henk Vennix (2007). Het boek is helaas uitverkocht, maar nog wel te leen bij de stadsbibliotheek.

Tip 2: Wandeling van waterschap De Dommel: "Rondje Bossche Broek", 's-Hertogenbosch – Vught, 9 km. Te downloaden op <https://www.dommel.nl/flysystem/media/wdd-wandel-1-bossche-broek.pdf>.

Tip 3: Het rijk gedocumenteerde en geïllustreerde boek "Parels van het Bossche Broek", van Peter Verhagen (2017). Over natuur en historie van de zuidelijke stadsrand van 's-Hertogenbosch.

IVN 's-Hertogenbosch organiseert regelmatig publiekswandelingen, ook in het Bossche Broek. Een ervaren natuurgids kan u dan allerlei wetenswaardigheden vertellen over het gebied. Deze wandelingen zijn gratis en u hoeft zich niet vooraf aan te melden. Kijk voor data op www.ivn-s-hertogenbosch.nl op de activiteitenkalender of in de IVN activiteitenfolder. De wandelingen worden ook aangekondigd in de plaatselijke pers.